

Considerații privitoare la raportul dintre epitafe și inscripțiile săpate pe lespezile funerare

Elena CHIABURU

The medieval inscriptions had mostly a religious content, as they were calling for divine help for the names of the dead or alive people they included. The texts on the tomb stones, tomb and commemorative crosses, written in Slavonic, Romanian and Greek, in prose or in verse, include information of real interest from the historical, biographical or genealogical point of view: they offer data about the evolution of the language and the degree of erudition of the creators; they are proof of decorative art, reflect the development of certain crafts as well as the economic status of the members of the society which could afford them. The epitaphs should be analyzed from the point of view of their relation to the inscriptions carved in tomb stones. The matter acquires more importance from the perspective of the achievement of a Corpus of medieval inscriptions, as the inscription collectors had put together all the texts found in field research with others which were only mentioned in the writings of certain forerunners. The gathering, the editing and interpretation of funerary inscriptions necessitate not only the comprehension of epigraphic methods, but also knowledge on the history and culture of the epoch they come from. In order to avoid rendering the quality of an epigraphic source to certain texts which do not really have this characteristic, there is required the collaboration of the specialists in history and philology, who could see the difference between a text found in manuscript and a text carved in stone.

Inscripțiile medievale au avut, în imensa lor majoritate, un caracter religios. Rezultat firesc al unei spiritualități întemeiate pe dogmele creștine, acest caracter era determinat de funcția pe care inscripțiile o îndeplineau. Inscripțiile tombale, cele de pe pomelnice și cruci de piatră recomandau ajutorului divin pe morții sau viii ale căror nume le cuprindeau, la fel ca și inscripțiile de pe numeroasele obiecte cu funcții liturgice. Chiar și atunci când consemna o împrejurare fără legătură vizibilă cu viața religioasă, cum ar fi amintirea unei victorii militare, fixarea unui hotar sau construirea unui pod, inscripția propriu-zisă era încadrată de formule religioase și textul era, de regulă, săpat pe o cruce de piatră ¹.

Din punctul de vedere care ne interesează aici, inscripțiile de pe pietrele de mormânt, crucile funerare și cele comemorative, scrise în limba slavonă, română și

¹ Al. Elian, *Cuvîntul introductiv la Inscripțiile medievale ale României*, vol. I: *Orașul București*, București, Editura Academiei, 1965, p. 13–14.

greacă, în proză și în versuri, cuprind informații de real interes istoric, biografic sau genealogic, oferă date despre evoluția limbii și despre erudiția alcătuitoarelor. În plus, ceea ce numim generic lespezi funerare constituie dovezi de artă decorativă, reflectă dezvoltarea unor meșteșuguri și starea economică a exponenților societății care își permiteau să le pună. Nu întâmplător, subiectul a fost cercetat de-a lungul timpului de istorici, filologi, teologi și istorici de artă, iar contribuțiile sînt numeroase și variate.

Din rațiuni ce țin de specificul evenimentului și de economia lucrării, în cele ce urmează vom analiza doar o sub-specie de inscripții, și anume epitafele. Punctul de vedere va fi cel al raporturilor acestor epitafe cu inscripțiile săpate pe pietrele tombale. Chestiunea dobîndește importanță în perspectiva alcătuirii unui *Corpus* al inscripțiilor medievale, din cauză că, așa cum vom vedea în continuare, nu o dată, culegătorii de inscripții (unii dintre dînșii cărturari erudiți și animați de cele mai bune intenții, de altminteri), au pus laolaltă textele pe care le-au găsit pe teren cu altele pe care le-au aflat doar pomenite în scrierile unor înaintași. Pentru a evita atribuirea calității de izvor epigrafic unor texte care nu au această însușire, ar fi nevoie de colaborarea specialiștilor din domeniul istoriei și al filologiei, care să deosebească un text rămas în manuscris de unul săpat în piatră.

Temeiul documentar îl constituie cu precădere textele inedite, dar poate nu necunoscute cercetătorilor culturii românești vechi. Lucrul este posibil din cauză că interesul pentru adunarea inscripțiilor medievale s-a manifestat încă din secolul al XIX-lea, prin inscripții înțelegîndu-se atunci în egală măsură și însemnările de pe cărți. Într-o ordine cronologică inversă și doar pentru orașul Iași, în anul 1943, Constantin Bobulescu a întreprins anchete epigrafice în bisericile și mănăstirile de aici, în urma cărora a alcătuit un manuscris păstrat astăzi la Biblioteca Academiei din București: BAR, Arhivă 1580 (*Inscripțiile bisericilor din orașul Iași*). Ocazional, preotul cărturar a folosit cîteva inscripții în lucrările sale, dar cea mai mare parte încă nu au văzut lumina tiparului. În anii 1905 și 1908, Nicolae Iorga a publicat două volume de *Inscripții din Bisericile României*, în care a inclus și texte din Iași. Cu doar cîteva ani înaintea lui, N. G. Dossios publicase *Inscripțiile grecești păstrate în capitala Moldovei, texte originale cu traducere în românește*, în fasc. II a *Studiilor greco-române*, Iași, 1902. În fine, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, episcopul Melchisedec Ștefănescu a adunat multe inscripții medievale, din care a publicat o parte de-a lungul timpului, dar arhiva sa personală, păstrată la BCU Iași, conține încă destule inscripții nevalorificate.

Studiul de față se întemeiază pe fondurile documentare amintite, din care vor fi alese spre exemplificare textele cele mai reprezentative, complete și cu dată sigură, iar lucrările editate de N. G. Dossios și Nicolae Iorga vor fi folosite pentru fortificarea argumentației. De asemenea, pentru ușurința lecturii, în cazul textelor grecești vom da numai traducerea în limba română, precizînd însă în note forma originală avută în sursele întrebunțate. În scopul obținerii coerentei necesare analizei, au fost consultate și studii de epigrafie, de istorie propriu-zisă și colecții de documente care vor fi indicate la locul potrivit.

Zona investigată este orașul Iași, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea dar, dată fiind identitatea situației, vom face trimiteri și la zone exterioare spațiului moldovean.

Într-o comunicare ținută în anul 1937 la Academia Română, Nicolae Iorga reproducea de pe un caiet scris în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce el numea *Zece inscripții de mormînt ale Mavrocordaților*². După aproape două decenii, Alexandru Elian făcea o analiză critică a comunicării lui Iorga, subliniind un aspect important referitor la inscripțiile de pe pietrele de mormînt, și anume că nu toate textele considerate astfel au figurat realmente pe pietrele tombale. Autorul a demonstrat că printre asemenea inscripții, în special în versuri, se pot afla epitafe sortite doar lecturii amatorilor de retorică versificată ori care intrau în îndatoririle pioase sau interesate ale erudiților timpului, fără a fi încredințate lapidului. Mai ales în cazul unor pietre tombale dispărute, este greu de știut dacă ceea ce se prezintă drept inscripție funerară a avut în fapt această funcție sau a fost doar un exercițiu encomiastic al unor învățați plini de reminiscențe din lecturi clasice. Exemplul cel mai sugestiv îl reprezintă inscripțiile funerare ale familiei Mavrocordat, dintre care o parte se păstrează numai în colecții de manuscrise, de unde au fost extrase și publicate de diferiți editori³.

Primele epigrame funerare alcătuite în Țările Române se datorează lui Matei al Mirelor. Aflat în Țara Românească în vremea domniei lui Radu Șerban, care îi dăduse egumenia mănăstirii Dealul, prelatul a primit la 27 ianuarie 1608, trupul neînsuflețit al tînărului Mihăilaș Moghilă, vremelnice domn al Țării Moldovei, venit în pribegie la curtea socrului său, Radu Șerban, de la Tîrgoviște, unde a murit. Mama sa, doamna Marghita, a pus să i se sape o inscripție în limba slavă pe lespedea care îi acoperă mormîntul la mănăstirea Dealul, iar Matei al Mirelor a închinat memoriei defunctului patru epigrame funerare. Și alți învățați greci din Țările Române au scris epigrame funerare, cei mai cunoscuți fiind Sevastos Kimenitul, Ioan Comnenul, Ioan Cariofil⁴.

Lui Ioan Cariofil îi datorăm o epigramă funerară scrisă pentru Maria Ruset, fiica lui Istratie Dabija, domnul Moldovei, moartă în 1677:

„Ale lui Ioan Cariofil, marele logofăt.
Maria moldoveanca, fiica lui Istratie vestitul
Ce ținea frîul Moldovei venerabile
Și coborînd din neamul glorios a lui Dabija,
Aice zace, vai, gustînd din moarte,
Căci, răpită în tulbure neguri,

² În „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria III, tom. 20, 1938, p. 1 – 9; (în continuare: AAR).

³ Al. Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă*, în „Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. I, 1956, p. 333 – 334.

⁴ *Ibidem*, p. 335 – 336; Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente grecești*, vol. XIII, București, 1909, p. 406 – 409; Erbiceanu, C., *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academii de la Iași și București din epoca zisă fanariotă*, în AAR, Mem. Sect. Ist., seria II, tom. 27, 1904 – 1905, p. 149 – 152.

De brațul soartei ucigătoare, năprasnic muri”.

Textul a fost editat de N. Iorga în vol. XIV, partea I, *Documente grecești*, București, 1915, p. 219, nr. CCCV, cu explicația: „versurile lui Ioan Cariofil pe mormântul Mariei Ruset, fiica lui Istratie vodă Dabija”, ce sugerează că au fost săpate în piatră.

Cu toate acestea, la mănăstirea Bîrnova de lângă Iași s-a păstrat piatra de mormînt a Mariei, cu altă inscripție decît cea alcătuită de Cariofil: „1677 octomvrie 3. Mormîntul acesta cuprinde pe Maria, fiica vestitului domn al Moldovei, Dabija, singur al lui copil, și fără vreme a răpit-o din tinereță moartea, secerată fiind la vrâsta de 15 ani. Puțin a trăit laolaltă cu Gheorghe, om ales, din neamul domnesc al Rusetestilor, și l-a lăsat vădov de trupul ei, iar sufletul ei a zburat spre nunta veșnică a cereștilor lăcașuri. Nu plângeți pe cea răpede stinsă, ci, mai curînd, fericiți-o (că a scăpat de sarcina) trecătoarei vieți”⁵. Ținînd seama de acea regulă a epigrafiei ca știință auxiliară a istoriei, potrivit căreia un mormînt nu poate avea două pietre tombale puse la aceeași dată, cu două texte diferite, presupunerea corectă este că primul text este doar o epigramă funerară, omagiu al unui cărturar înrudit cu cele mai mari familii ale țării, pentru o domniță moartă la cincisprezece ani, fără legătură cu mormîntul propriu-zis și nici cu epigrafia.

Faptul nu este neobișnuit, din cauză că în Țările Române au circulat manuscrise cu epitafe, cu precădere în secolul al XVIII-lea și mai ales în limba greacă. Alexandru Elian enumeră cîteva culegeri de epigrame funerare păstrate la Biblioteca Academiei Române din București. Dintre acestea, *Ms. gr. 606*, p. 270 – 275, conține cinci epigrame în versuri dedicate Sultanei Racoviță, a cărei moarte la 2 ianuarie 1753 (s-a presupus că ar fi fost otrăvită de medicul curții) a trezit un răsunet dureros în Țările Române, în care soțul său, Constantin Racoviță, a domnit alternativ de cîteva ori. Epigramele sînt atribuite unui Gheorghe, „celui de-al doilea dascâl” și unui Nicolae, fiind alcătuite probabil în cercurile Academiei grecești din București⁶. Dintre acestea, doar una a devenit inscripție tombală la mănăstirea Golia:

„Sultana doamna.
Nici localnică, nici chiar din Dacia nu sînt, prietene.
Viza îmi este patria, Viza născătoare de bărbați mari.
Și m-a născut Gheorghe și mamă-i Efrosina
Și mie, celei moarte, mi-i numele Sultana.
Fui soție lui Constantin a lui Mihai Racoviță,
A admirabilului domn al Dacilor și Misilor.
Vai, vai, nu-n țara mea m-am stîns,
Ci pe pămîntul Misilor m-a prins pe mine moartea.
În anul al treilea peste o mie de la Hristos
Și cincizeci și încă șapte sute,
În zi de Sîmbătă-n luna lui Ianuar,

⁵ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 214, nr. 610.

⁶ Al. Elian, *Epigrame funerare grecești*, p. 337 - 338, nota 4.

Cam la început, anume a doua zi”⁷.

În urma cercetărilor efectuate în fondurile documentare privitoare la orașul Iași, am depistat câteva exemple de epitafe ce au fost săpate pe lespezile funerare și care au câteva particularități. Astfel, în timp, textul versificat s-a transformat în proză și invers, inscripția în proză a fost înlocuită cu una în versuri. Alteori, textul versificat mai mult sau mai puțin stîngaci, a fost copiat de-a lungul timpului, păstrînd în mare măsură forma inițială, schimbîndu-se doar data și numele personajului omagiat postum. A treia situație sugerează existența unor modele de epitafe culte, cu versuri preluate din literatura antică greacă, ce se adaptau particularităților biografice ale răposaiților; uneori, acestora li se atribuiău însușiri derivate din mitologie, fără legătură cu realitatea. Asemenea situații impun atît lectura critică a inscripțiilor funerare, cît și conjugarea eforturilor filologilor și ale istoricilor pentru diferențierea corectă a unui text care a avut doar o funcție de exercițiu retoric, de un izvor istoric.

Transformarea textului versificat în inscripție în proză este ilustrată de două scrieri care au aceeași dată și se referă la același personaj. În anul 1908, cercetînd mănăstirea Golia, N. Iorga nota că „în curte era mormîntul Efrosinei Negri, soția vestitului C. Negri, sfetnicul lui Scarlat Callimachi”⁸, fără să dea inscripția și sugerînd că nu l-a văzut. Istoricul luase informația de la N. G. Dossios care dăduse cu cîtiva ani înaintea lui un epitaf săpat în piatră, cu precizarea că mormîntul era deja distrus:

„Aici, Eufrosina, soția lui Negri, lui Constantin
Născută Mavrogheni, sfântă-și doarme somnul.
Trăind doi ani și șaptezeci încă.
Fiică de domn, lasă la toți ai săi dor al virtuții sale.
Preafericit între orașe Bizant, care, născînd
Pe aceasta, ai comoara virtuților.
Iași, 5 mai, anul de la mîntuire 1850”⁹.

În anul 1943, cînd a cercetat inscripțiile de pe obiectele de cult și însemnările de pe cărțile mănăstirii Golia, preotul Constatin Bobulescu nu a găsit lespedeă funerară cu acest epitaf. A găsit însă alta, cu o inscripție în proză: „Aice se reposază domnița Efrosini, soția C(onstantin) Negre, ce-au fost postelnic mari, și fiică voievodului Neculai Mavrogheni, ce-n ambele prințipatle domnit-au cu onoare. Au fost fiică și soție, au fost mumă mult duioasă, au fost în toată întâmplare(a), creștină evlavioasă, voi cercînd pe lîngă ist mormînt aice făcut de a sa fiică, rugați pe Dumnezeu a-i fi țărâna ușoară și sufletul ferice și Dumnezeu s-o aibă în paradisul său. Născută la anul 1778 și s-au săvârșit la 5 mai 1850 în Ieși”¹⁰.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 163, nr. 4 (text gr. și trad.); BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 91 – 92 (text după Iorga).

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 170, nr. 458 / 34.

⁹ N. G. Dossios, *Studii greco – române*, fasc. II, București, 1902, p. 58, (text gr. și trad.); BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 98 (text gr. și trad.).

¹⁰ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 98.

O situație inversă, de înlocuire a inscripției în proză cu una versificată, întâlnim la Biserica Sfântul Sava din Iași, unde au fost înmormântați membrii mării familii boierești a Pălădeștilor. Pe o piatră de mormânt s-a scris: „în acest loc s-a îngropat vestitul vistir mare Teodor Paladi, al Moldovei, născut în anul 1755 februarie 1. Apoi s-a îngropat și fiul său aici, Constantin Paladi mare logofăt al Moldovei, în anul 1798, decembrie 22”¹¹. După un deceniu și jumătate, la 1 martie 1814, s-a construit un monument funerar pentru care s-a compus un epitaf în care sînt pomeniți toți membrii familiei Paladi adăpostiți acolo:

„O, piatră, dar pre cine ascunzi supt tine
În sânurile pământului așa foarte bine?
Preaslăvită auzire, pre Theodor Pallade,
Acel slăvit putearnic, carele aice șade,
Pre marele vistiarnic cela a patriei sale,
Tuturor fiilor săi lăsând nu puțină jale.
Săvârșitul muritori în Mântuitorul au început
La o mie șapte sute 5 preste cincizeci trecut, februarie 1.
Și împreună, pre Constantin, al său preaiubit fiiu,
Al Sfatului marele logofăt, și cel mai întâi
Carele au alergat la părinteștile brațe,
Lăsând această de nimic turburată viață
La una mie șapte sute noăzeci și opt,
Lăsând clironomilor ceaia ce-au avut tot (dechemvrie).
Cu alți fii, și cu Nicolae, are pre Anastasiia,
Carea cu 4 ani de al său părinte ș-au dat datoria (dechem. 29).
Apoi pre Eleni, a lui Constantin iubita soție,
Carea trage din Costachi, cel de bun neam, seminție
Și au alergat spre a soțului ei câștigare,
Dorind împreună cea dulce a Raiului desfătare;
Carea și aceasta s-au grăbit de aicea a trece,
La anul una mie opt sute 4 preste zeace, martie 1.
Pre aceștiia, o, priiaten(i), cari lăsând acest veac,
Și întru acest loc întunecos împreună zac,
Rugați să dobândească cereasca Împărăție,
De carea să se îndulcească de multă bucurie,
Întru nesfârșirii veaci cei prea cu tot deplin,
Căroră să le fie veacinica pomenire, amin”¹².

În cazul pietrelor tombale ale ctitorilor unui lăcaș de cult, se știe că între prerogativele conferite de dreptul de ctitorie se număra și acel *ius imaginis* al întemeietorilor și al altor donatori mari, în virtutea căruia aveau dreptul să fie slăviți prin îngropare în incinta ctitoriei. Legătura între ctitorisire și îngroparea în

¹¹ Dossios, *op. cit.*, p. 70 (text gr. și trad.); Iorga, *op. cit.*, p. 139, nr. 383 / 3 (text gr. și trad.); BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 3 (text gr. și trad.).

¹² Iorga, *op. cit.*, p. 139, nr. 385 / 6; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 4 - 5.

biserică sau mănăstire este fundamentală și adesea se deduce prima din cea de-a doua¹³. Lespezile mormintelor fiind călcate în picioare ani la rând de credincioși la slujbe, inscripțiile se toceau pînă la ilizibilitate și, nu o dată, pietrele se deteriorau. Din aceste motive, de multe ori, pietrele funerare au fost reînnoite, de regulă cu prilejul slujbelor de pomenire rînduite de Biserica Ortodoxă la un an, trei, șapte sau mai mulți ani, cînd amintirea răposaților era reînviată contemporanilor.

Legat de refacerea pietrelor de mormînt, cercetătorii trebuie să mai țină seama de un aspect derivat din analogia cu inscripțiile de pe alte categorii de obiecte de cult, în speță de pe clopote. Multe clopote stricate erau topite și turnate din nou după mulți ani de la fabricație, dar comanditarii solicitau în mod expres ca pe clopotul nou să se reproducă inscripția veche, fără nici o modificare¹⁴. În consecință, un text atribuit unei anumite date poate fi scris în realitate altcîndva, fapt ce impune folosirea cu prudență a acestor izvoare de către lingviști, pentru stabilirea datei corecte fiind necesară completarea informațiilor din alte surse documentare.

Revenind la cele afirmate mai sus, urmașii familiei Negri au refăcut la un moment dat piatra funerară distrusă dînd în altă formă informațiile despre cea răposată, iar Pălădeștii și-au comemorat și ei morții. Numai că, din dorința de a oferi o imagine cît mai bogată a marilor lăcașe de cult, eruditul preot Constantin Bobulescu a inclus *tale quale* în manuscrisul său toate inscripțiile de care avea știință, preluînd mențiunile ilustrațiilor săi înaintași fără să le poată verifica.

Practica a fost una obișnuită pentru Constantin Bobulescu, care a mai inclus în manuscrisele sale și alte inscripții aflate din diverse scrieri, dar negăsite efectiv pe teren. Astfel, pe o piatră de mormînt din curtea bisericii Vovidenia, cu hramul Intrarea Maicii Domnului în Biserică, N. G. Dossios a găsit în 1902 o inscripție în limba greacă pe care o transcrie¹⁵. În 1908, Nicolae Iorga mărturisește că nu a găsit piatra în cauză, dar îl menționează pe N. G. Dossios, care a văzut-o. În 1943, Constantin Bobulescu, deși nu a găsit nici el piatra cu pricina, a inclus în manuscrisul său atît textul în limba greacă, preluat după Dossios, cît și traducerea românească (probabil a lui): „M-am născut în provincia Moesiei, am trăit însă o viață îndelungată în Moldova, eu, Vellios, după voia providenței dumnezeiești; aici mi s-a întîmplat să mă împărtășesc de trista bătrînețe, trebuind să mă duc dintre cei viețuitori. Ș-a dat sfârșitul vieței în Iași, 1811”¹⁶. Din acest punct de vedere, manuscrisele lui Bobulescu, valoroase prin informația istorică pe care o conțin, trebuie folosite cu prudență.

¹³ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 159 - 160 și 176.

¹⁴ Const. A. Stoide, *Despre clopote și clopotari în Țările Române (sec. XIV - XIX)*, în „Glasul Bisericii”, Anul XXX (1971), nr. 7 - 8, p. 711 - 712; Furnică, D. Z., *Din istoria comețului la români*, București, 1908, p. 92 - 93.

¹⁵ Dossios, *op. cit.*, p. 76 - 77.

¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 198, nr. 560 / 8; BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 219 (text gr. și trad.).

Continuând analiza, am depistat două epitafe aproape identice, dar scrise date diferite, comemorând persoane diferite și de la biserici diferite din Iași. Astfel, la Biserica Barnovschi, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, în august 1844 a fost înmormântat medelnicerul Dumitriță Steriu, pe a cărui piatră tombală s-au gravat versurile:

„Duiosă sălășluire, cumplit lăcaș de pământ,
Tot cursul vieții mele mi-au părut ca un menut.
Am lăsat toate, sângur aici lăcuiesc,
Unde prieteni și rude, amar mie, toț lips(ă)sc,
Unde-i dulcea me soție? unde-(s) cunoscuții ?
Toți s-au făcut nevăzuți.
Stă aice, te oprește, iubite trecătoriu;
Nu trece cu semeție (că și tu ești muritor),
Nu pierde un menut di cias și vezi cine lăcuiește:

Medelnicerul Dumitriță Steriu, în vârstă de 56 ani. Și s-au săvârșit la 1844 av(gu)st, și 3 fici: Ana, Olga, Arghira”¹⁷.

După un deceniu, la 11 martie 1854, la Biserica Curelari s-a pus următoarea piatră: „Supt această piatră odihnești roaba lui D(u)mnez(eu) Teodora, soția d(umisali) Anastasi Brudea.

Duinas (*sic!*) sălășluire, cumplit lăcaș de pământ,
Tot cursul vieții mele (mi-au pă)rut ca un minunt.
Am lăsat toate în lume, singură aici lăcuiesc.
(Unde-s) prieteni, rudenii? (Am)ar mie! Toți îmi lip(sesc).
Unde(-i) dulcele meu soț, unde(-s) ai mei cunoscuți?
Toți aice m-au lăsat, toți s-au făcut nevăzuți.
S-au trecu din viață la 1854 mart în 11 zile”¹⁸.

Observăm cuvântul săpat greșit (*duinas*, în loc de *duios*), pe care săpătorul celei de-a doua pietre se pare că nu l-a înțeles. Textele care au ezități în redactare, greșeli, înlocuiri de cuvinte etc. prezintă un interes special, datorită faptului că oferă indicii de analiză ce pot conduce la identificarea persoanelor, a locului și a epocii în care au fost alcătuite astfel de specii literare.

Uneori, cei care alcătuiau epitafele plagiau doar câteva versuri. Așa s-a întâmplat cu o piatră tombală de la biserica Sf. Vasile din Tătărași, pusă la 17 aprilie 1853 de o familie îndurerată de pierderea unui copil de numai trei ani:

„Duiosă sălășluire și cumplit lăcaș de pământ,
Eu aici am ajuns subt acest mormânt,
Acum lumea am părăsit.
Stăi dar, și te oprești, iubitele trecători(u),
Nu trece cu sumeție, că și tu ești muritori(u).
După ce am trăit în lumi o viați fericită,
Sufletul sburând aiure, cu nădejde neîndoită,

¹⁷ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), f. 174 - 175.

¹⁸ *Ibidem*, p. 303.

Că am pe sfinți partezani.

Te rog acum și pre tine orișicînd vei cerceta,

Dă o rugă către Domnu să ierte pi acest suflet păcătos.

Aci să odihnește robul lui D(umne)zeu Iacov Dabija, în vrăstă de 3 ani, săvârșit în anul 1853 apr(il) 17”¹⁹.

Grație dezvoltării elenismului, este posibil să găsim săpate pe pietrele de mormînt scrieri în care personajele au fost comemorate prin versuri preluate din literatura antică greacă și li s-au atribuit însușiri fără legătură cu realitatea istorică. La biserica Sf. Spiridon din Iași, N. G. Dosiios a găsit cîteva morminte de marmură albă purtînd inscripții din această categorie. Unul dintre acestea era al lui Ion, fiul domnului Grigore Callimachi, înmormîntat la 13 mai 1769:

„Vezi acest mort, pentru care vărs lacrimi?

Pe acesta eu l-am născut și l-am purtat în brațe.

Dar vai, vai mie! eu nu-ți mai sînt mamă.

Ion al meu, fătul meu frumos, fiul tatălui glorios, al lui vodă Grigorie

Calimach, care din nou domnește peste Dacia

Și al meu, al domniței care mă numesc Elena

Trăgînd șirul ginții mele din Mavrocordați.

Vai mie, copilul meu dulce! Sînt străpunsă în inimă

De oarece m-am lipsit de tine.

Oare voi mai trăi?”²⁰.

Primele două versuri, foarte puțin schimbate, sînt preluate din *Hecuba* lui Euripide (versurile 860 - 862).

Alt epitaf care se pare că a existat pe o piatră tombală de la biserica Sf. Vineri din Iași, dărîmată în secolul al XIX-lea, face portretul unui personaj ce pare desprins tot din mitologia greacă:

„Dinlăuntrul mormântului, bărbat ascund,

Din cei aleși, care se găsește sub această piatră

Din neamul cel iviricesc, renumit pentru ilustra sa țară

Stea preastrălucită, născut din fiul Zahariei,

Purtînd numele de Visarion, cu chipul de înaltă cuviință

Trăgîndu-se din neamul Cavaonilor, următori din oameni blânzi.

Au fost trimis ca solie spre scopuri maritime

Jos din depărtare din Colhida, sub auspiciile regale

Trăind ani patruzeci, cu vrednicie făcîndu-se plăcut lui Dumnezeu

Pe care să-l așeze în ceața dreptilor în vecii vecilor

În anul de la facerea lumii fac 1791 ianuarie 24”²¹.

În acest stadiu al cercetării nu știm cine a fost Visarion cel elogiât ditirambic, dar prezența unor asemenea texte într-o colecție de inscripții funerare impune cercetătorilor cunoașterea nu doar istoriei noastre interne, ci și a elenismului

¹⁹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 543.

²⁰ Dosiios, *op. cit.*, p. 64 - 65 (text gr. și trad.).

²¹ BAR, A 1580 (ms. Bobulescu, *Inscripții Iași*, I), p. 117 - 118 (text gr. și trad.).

medieval și modern și a legăturilor culturale cu Orientul grecesc, spre a se putea deosebi informația istorică reală de ficțiunea derivată din reminiscentele lecturilor învățaților timpului.

Un text al cărui autor este cunoscut s-a gravat pe piatra de mormânt a vornicului Dumitru Buhuș de la Crivești, fostul județ Roman, la 16 noiembrie 1846:

„Din nobila tulpină, familie slăvită,
Român adevărat
Eu singur rămăsesem, când moarte ce cumplită,
Cumplit m-au secerat.
Și vița buhușască uscată se rătează
De acum de pe pământ.
Apune și se stânge a ei cea de apoi roadă,
Cu mine în mormânt.
O, scumpa mea soție ce ai rămas în lume
În jalnic vaduvet,
Adu-ți aminte de al soțului tău nume
Ce atâta l-ai iubit.
Tu, ce mi-ai fost în viața coroană de credință
Și de amor duios,
Sângura mângâiere la lunga suferință
Pe patul dureros.
A-ți lua adio vecinic, iar Domnul a lui milă
Reverse asupra ta.
Și sufletu-mi din ceruri, privindu-te, copilă,
Te-a binecuvânta.

Vornicul Dumitru Buhuș, născut la 1801, bun săvârșit din viața la 1846 noiembrie 16”²².

Episcopul Melchisedec Ștefănescu, în arhiva căruia se păstrează acest text, a notat că este o poezie a lui Constantin Negruți, dar deocamdată nu am reușit să verificăm afirmația.

Analiza comparativă dovedește că epitafele sînt scrise într-o limbă mai evoluată decît alte texte contemporane, cum ar fi însemnările de pe cărți, de pildă. Acestea din urmă aparțin unor pături sociale diverse: fețe bisericești, boieri, mici slujbași, meșteșugari și negustori mai mult sau mai puțin obișnuiți cu cartea, în vreme ce epitafele erau alcătuite de persoane cu lecturi bogate și cu deprinderea de a scrie într-o manieră elegantă.

În concluzie, la editarea unui *Corpus* al inscripțiilor medievale de pe obiectele de cult, se impune analiza atentă a textelor reproduse ca inscripții tombale, pentru a le deosebi pe cele care trebuie să intre în circuitul istoric, ca izvoare epigrafice, de simple epigrame sortite doar lecturii, fără să fi fost săpate în piatră niciodată.

Culegerea, editarea și interpretarea inscripțiilor tombale solicită nu numai stăpînirea metodelor epigrafice, ci și cunoașterea istoriei și a culturii epocii din care provin asemenea texte, colaborarea istoricilor cu filologii și experiența în investigarea fondurilor de manuscrise fiind foarte importantă.

²² Melchisedec, *Ms. 490 de la BCU Iași*, cota VI – 99, f. 8 v.